

Stjepan Radić i Hrvatski blok

Autor analizira odnos Stjepana Radića i Hrvatskog bloka, političkog saveza koji su činili HRSS, Hrvatska zajednica i Hrvatska stranka prava, stvorenog u svibnju 1921, a nestalog u proljeće 1923. Radiću je savez HRSS-a s druge dvije stranke trebao samo kao jedan u nizu poteza koji je vodio velikom izbornom uspjehu 1923.

Rezultati izbora za Ustavotvornu skupštinu Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca, održani 28. studenog 1920. pokazali su da je Radićeva Hrvatska pučka seljačka stranka (HPSS) postigla premoćnu većinu u Hrvatskoj. Dobila je 230.590 glasova i 50 zastupničkih mandata, pa je gotovo pregazila stare hrvatske političke stranke. HPSS je tada postala glavni politički predstavnik Hrvata u novostvorenoj jugoslavenskoj državi. Njezina politička aktivnost i posebno istupi njezina predsjednika Stjepana Radića od tada su davali osnovni biljeg hrvatskoj politici, a imali su značajnu ulogu i u općejugoslavenskim razmjerima. Međutim, zastupnici Radićeve stranke - koja se nakon izbora za Ustavotvornu skupštinu preimenovala u Hrvatsku republikansku seljačku stranku (HRSS) - nisu došli u Skupštinu. Stjepan Radić se odlučio za apstinenciju, smatrajući da će tako prisiliti vladajuće krugove na odustajanje od centralističkog smjera i na sporazumijevanje o uređenju države na ravnopravnoj osnovi.¹

U Ustavotvornoj skupštini bila su četiri zastupnika Hrvatske zajednice (HZ). Oni su se pridružili parlamentarnoj opoziciji, koja se protivila nacrtu centralističkog ustava predloženog od radikalsko-demokratske vlade. Osjećajući svoju slabost u novom rasporedu snaga vodstvo HZ (dotada glavne predstavnice Hrvata) nastojalo je svim silama u Skupštinu dovesti zastupnike HRSS. Radićevu taktiku apstinencije zajedničari su smatrali pogrešnom, što je bio rezultat njihova načelnog shvaćanja parlamentarizma i demokracije. Smatrali su da bi dolazak Radićevih zastupnika u Ustavotvornu skupštinu zasigurno izmijenio odnos snaga i osnažio anticentralistički blok. Na tome je istodobno radio i dr. Ante Trumbić, tada nezavisni političar izvan stranaka.

No, Stjepan Radić je ustrajao u bojkotu Skupštine i nije prihvaćao njihove sugestije. A kada su zajedničari uočili da vladina većina prihvaća ustavne članke, bez obzira na argumente oporbe, i oni su 12. svibnja 1921. napustili Ustavotvornu skupštinu. Tada je dr. Mate Drinković u ime HZ dao izjavu u kojoj je - između ostalog - rekao: "pošto ova skupština neće da vodi o tome (tj. o uvjetima ujedinjenja - nap. H. M.) računa, nego dapače hoće da ruši temelje na koje je ova država postavljena i hoće da nametne zemlji ustav sredstvom brojne majorizacije, ne obazirući se na stajališta predstavnika hrvatskog naroda, Narodni klub² je primoran, da, dok se ne dođe na već utvrđeno stanovište spo-

¹ U ustavotvornu skupštinu nisu došla ni dva narodna zastupnika izabrana na listi Hrvatske stranke prava.

² Narodni klub je formiran u vrijeme zasjedanja Privremenog narodnog predstavništva u proljeće 1919., a sačinjavali su je političari Starčevićeve stranke prava i Napredne demokratske stranke, te pojedinci iz bivšeg Jugoslavenskog odbora. U početku im se pridružila i grupa Muslimana iz Bosne i Hercegovine. Iako su se dvije hrvatske stranke u srpnju 1919. ujedinile u Hrvatsku zajednicu, u Privremenom narodnom predstavniš-

razuma, koje isključuje majorizaciju Hrvata, porekne, kao što i izričito poriče zakonitost ove skupštine i njezino pravo da daje ustav punovažan za Hrvatsku i hrvatski narod. A u slučaju da takav ustav ipak bude izglasan, izjavljujemo, da će takav ustav biti ništetan kao i da ne postoji i bez ikakve pravne važnosti".³

Napuštajući Ustavotvornu skupštinu HZ se našla u istoj poziciji kao i Radićeva HRSS, što je otvorilo put njihovoj suradnji. Pridružila im se i Hrvatska stranka prava (HSP), čija dva zastupnika također nisu bila u skupštini, pa su već 21. svibnja 1921. svi izabrani narodni zastupnici tri stranke potpisali zajedničku *Poruku hrvatskom narodu* kojom se traži poštivanje zaključaka Hrvatskog sabora od 29. listopada 1918. Porukom se utvrđuje da beogradska vlada hoće hrvatskom narodu nametnuti ustav protiv njegove volje, te se Ustavotvornoj skupštini, koju zbog nesudjelovanja hrvatskih zastupnika smatraju krnjom, poriče suverenitet i pravo da donosi ustav koji bi vrijedio za Hrvatsku.⁴

Porukom hrvatskom narodu postavljen je temelj *Hrvatskom bloku* (HB) - političkom savezu koji se formirao povezivanjem HRSS, HZ i HSP. U *Poruci* je iskazan cilj ustrojavanja HB, koji ustaje u obranu hrvatske nacionalne individualnosti. U njenom tekstu nije teško prepoznati osnovna stajališta Stjepana Radića u tadašnjem političkom trenutku. Blok ujedinjuje hrvatske snage u borbi protiv centralizma i nametanja velikosrpske hegemonije. Proces povezivanja tri hrvatske političke stranke, predvođene Radićem, zajedničarski organ *Hrvat* popratio je riječima: "danas je hrvatski narod uvjeren, da mu nitko ne smije, a i nitko ne može priječiti da u državi i njegova volja dođe do izražaja. Manifest hrvatske opozicije izraz je tog uvjerenja".⁵

Prilaženje HZ Radiću i HRSS bilo je posljedica neuspjeha zajedničarske političke strategije i djelovanja u Ustavotvornoj skupštini. Osvjedočeni da je borba za federalizam u parlamentu izgubljena, oni napuštaju parlament i traže oslonac u Radiću i HRSS. S druge strane Radić teži okupljanju svih sila hrvatskog naroda u borbi protiv centralizma.

Od prihvaćanja *Poruke hrvatskom narodu*, koja je izrazila osnovicu za povezivanje triju hrvatskih političkih stranaka, do konačnog formiranja Hrvatskog bloka prošlo je izvjesno vrijeme. Pokazalo se da je bilo mnogo lakše proklamirati suradnju, nego utvrditi pojediniosti te suradnje. Cijeli lipanj i srpanj 1921. stranački prvaci vijećali su i izraživali zajednički program. Raspravljali su o nekim načelnim programskim pitanjima, kao i o daljnjim postupcima nakon prihvaćanja centralističkog ustava (prihvaćen je i ozakonjen 28. lipnja 1921.). U tim su razgovorima sudjelovali Stjepan Radić, Ljudevit Kežman i Vladko Maček od strane HRSS, Ivan Lorković i Mate Drinković u ime HZ, te Mirko Košutić i Fran Milobar od strane HSP. Pridružili su im se i Juraj Šutej, Bariša Smoljan, Ivan Pavičić i Stjepan Janković, predstavnici Hrvatske težačke stranke Bosne i Hercegovine, koja je bila tijesno povezana s HZ i s njom jedinstveno nastupala i u parlamentu i izvan njega.

Stjepan Radić je prihvatio uključivanje HSP u HB, mada je politički program te stranke bio radikalniji od programa drugih dviju udruženih stranaka. Pravaši (frankovci) odbijaju povezivanje Hrvatske sa Srbijom, dok HRSS i HZ nisu protiv cjelovitosti države, ali traže

tvu su i dalje istupale kao Narodni klub, a kasnije i u Ustavotvornoj skupštini - Vidi moj rad *Hrvatska zajednica, Istorija XX veka*, sv. V., Beograd 1963.

³ Dr. Mate Drinković u govoru u Ustavotvornoj skupštini 12 svibnja 1921. - Stenografske beleške Ustavotvorne skupštine Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca, Beograd 1921., g. I.

⁴ Kako je *Poruka* bila zaplijenjena, organ *Hrvat* u nekoliko je navrata donosio prazne stranice s napomenom "Prostor za Poruku". No neke osnovne misli iz *Poruke* iznosili su njeni potpisnici u svojim govorima na političkim zborovima, pa je javnost ipak (makar i fragmentarno) o njoj saznala. Potpuni tekst *Poruke* našao sam u Peršičevoj ostavštini u Povijesnom arhivu grada Zagreba, fasc. 60.

⁵ *Hrvat*, Zagreb 27. V. 1921.

takvo njezino uređenje u kojem će biti osigurana ravnopravnost svih njezinih dijelova, što bi zajamčilo i hrvatsku individualnost. HSP se pridružuje Radiću i HRSS smatrajući da potpora anticentralističkoj akciji u tom trenutku ne znači negaciju njezinog programa, već naprotiv da pruža mogućnost jače afirmacije njezinih krajnjih ciljeva. Radić stoji i dalje na stajalištu hrvatske seljačke republike, makar i u granicama jugoslavenske države. On je čvrsto osvjedočen da narod hoće republiku i zato ne odstupa od svoje dotadašnje taktike. Zato i traži da republikanizam prihvate i druge hrvatske stranke. Frankovci su sporazumni s Radićem u pogledu republikanstva, no u realizaciji tog stajališta idu i dalje: oni su za posve neovisnu hrvatsku republiku. Međutim, zajedničari nisu prihvaćali republikanizam jer je monarhizam još uvijek fundamentalni dio njihova programa o kojem nisu željeli raspravljati. Radićevu seljačku republiku nisu mogli nikako dovesti u sklad sa svojim monarhizmom, makar su postojala mišljenja da je moguća posebna hrvatska republika unutar jugoslavenske države kojoj je na čelu monarh.⁶ Radić je opominjao zajedničare da inteligencija treba uskladiti svoj rad prema seljaštvu, jer će je u protivnom seljaštvo potpuno napustiti. Vodstvo HZ bilo je svjesno činjenice da je hrvatsko seljaštvo uz Radića i da ono čini većinu hrvatskog naroda, zato i ne postavlja pitanje treba li surađivati s Radićem ili ne. Zajedničari, međutim, žele zaobići Radićevo naglašavanje seljačke republike, pa u prvi plan ističu borbu protiv centralizma. Ostajući na svom monarhističkom stajalištu, oni ipak ne žele da to bude prepreka suradnji, te naglašavaju ono u čemu se s njim mogu složiti.

U nastojanju da omogući suradnju tri hrvatske političke stranke i da tako ojača "hrvatsku frontu" prema Beogradu, Radić ostavlja za sada po strani pitanje republikanstva i izlazi s drugim zahtjevom: traži priznanje HRSS kao jedinog zakonitog predstavnika hrvatskog naroda. Prema tome, ta stranka treba voditi svu politiku novog stranačkog saveza, a ostale stranke joj se trebaju podvrgnuti i prihvatiti njeno vođenje nove zajedničke politike. HZ se nije u potpunosti s tim slagala, mada je Radićevoj stranci priznavala primat. Ona predlaže da hrvatske stranke zadrže i učvrste svoje organizacije na stranačkim temeljima, a da stvore "jedan zajednički hrvatski narodni odbor od devet lica, u kojem bi HRSS imala većinu, a kojemu bi na čelu bio njezin predsjednik. Taj bi odbor vodio političku akciju stranaka, koje su u njemu zastupljene, prema svim političkim čimbenicima izvan hrvatskoga naroda, a napose prema beogradskim centralističkim vlastodržcima".⁷ HZ je ipak nastojala sebi osigurati makar i skromni udio u vođenju zajedničke politike. Ocijenivši taj zajedničarski prijedlog prihvatljivim, Radić više nije inzistirao na prihvaćanju republikanstva, pa je početkom kolovoza 1921. konačno osnovan *Hrvatski blok*. U njegovo vodstvo ušlo je šest članova HRSS i po tri iz HZ i HSP. Predsjedništvo HB činili su Stjepan Radić, Mate Drinković i Mirko Košutić.

Brojčani omjer predstavnika triju stranaka u Izvršnom odboru upućivao je na premoć HRSS u njemu i na odlučujuću ulogu Stjepana Radića, koji je izričito tražio da se druge dvije stranke "podvrgnu njegovoj taktici". Već u tijeku pregovora o stvaranju HB pojedini predstavnici dviju drugih stranaka iskazivali su bojazan od Radićeve dominacije. Tako je npr. Matko Laginja tvrdio da niti jedan političar nije nepogrešiv bio on Radić ili Trumbić

⁶ To je mišljenje izrazio član vodstva HRSS Rudolf Horvat: "Ako između Srba i Hrvata dođe do sporazuma tako, da Srbija i Hrvatska čine savez država (konfederacija), onda nema s naše hrvatske strane nikakve zapreke, da kralj Aleksandar bude vidljiva glava tog saveza država", Rudolf Horvat, *Hrvatsko pitanje*, Zagreb 1923., str. 57.

⁷ Pismo HZ Stjepanu Radiću od 31. VII. 1921. Pismo pisano mašinom, priloženo je dnevniku Matka Laginje uz njegovu zabilješku s nadnevkom 1. VIII. 1921. - Rukopisna zbirka Nacionalne sveučilišne knjižnice u Zagrebu, signatura R-6261 (dalje: NSK, LD).

ili Drinković ili Protić. Zato treba biti oprezan. Naprotiv, Kerubin Šegvić bio je za to da se Radiću "naprta sva odgovornost". Mada je Laginja formiranje HB ocijenio kao "kapitulaciju pred Stjepanom Radićem", ipak je kao član vodstva HZ ostao u njegovu sastavu, opravdavajući to time da "neće razbijati ono, što oni (tj. ostali članovi vodstva HZ - nap. H.M.) smatraju dobrim".⁸

Osnovno obilježje djelovanja HB kretalo se u okviru parlamentarne borbe - što je bila bitna oznaka Radićeve političke strategije - i to u granicama međunarodno priznate državne zajednice. To potvrđuje i odbijanje HB da prihvati poziv Todora Aleksandrova i Makedonskog revolucionarnog komiteta na zajedničku akciju za rušenje države. HB je ponudu odbio savjetujući Aleksandrovu da se i Makedonci okane takve namjere, te da stupe "u miroljubivu i zakonitu političku parlamentarnu akciju, gdje bi se mogli naći složni".⁹

Stjepan Radić je i suviše bio uvjeren u svoju vlastitu snagu i nije dozvolio da mu bilo tko sugerira politički smjer i taktiku. Privlačenje HZ i HSP za njega je bilo traženje neke snage, već taktički potez i to ne kao pomoć u prodoru HRSS u hrvatske gradove, prije svega u Zagreb. U praktičnoj aktivnosti HB Radićeva superiornost ubrzo je došla do izražaja. Kratko vrijeme nakon formiranja Bloka Drinković je izjavio Matku Laginji kako je "razočaran od Radića, jer samo on govori".¹⁰ Drinković je, naime, mislio na sjednice Izvršnog odbora HB i njegova Predsjedništva. A sam Radić na jednom sastanku u HZ izjavljuje: "Blok radi, ali ne daje znati sve što i kako. Kada bude vrijeme, reći će i on svoju".¹¹ Stvarno su članovi Izvršnog odbora i Predsjedništva malo znali što Radić kani poduzeti.

Prvi politički nastup HB bili su razgovori Radića sa Stojanom Protićem, radikalskim prvakom i prvim predsjednikom vlade Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca, u Rimskim Toplicama 10. kolovoza 1921. No, i tada je u ime Hrvatskog bloka nastupio samo Stjepan Radić. Bio je to njegov prvi osobni kontakt s jednim srpskim političarem nakon stvaranja jugoslavenske države. Sam Protić je nakon izglasavanja Vidovdanskog ustava izjavio da je državi prijeko potreban "sporazum među plemenima". Zato je glavna tema njegova razgovora sa Radićem bilo pitanje uređenja države. Mada su Radićevi partneri u HB - zajedničari - pozdravili te razgovore - zaključili su da im je tim činom u Bloku namijenjena samo uloga statista. Bili su posve načisto da nemaju nikakav utjecaj na aktivnost Bloka. Razočaranja su potakla rasprave u vodstvu HZ o ulozi te stranke u novom političkom savezu, pa su neki čak pomišljali na povratak u Skupštinu. No, na taj se korak ipak nisu odlučili. Ostali su vezani uz Radića ne mogavši ni dalje ništa samostalno odlučiti. Radićeve odluke primali su kao normalan postupak očekujući pozitivne učinke njegove aktivnosti.

U listopadu 1921. Radić je partnere u HB iznenadio novim prijedlogom: predložio je *fuziju* svih stranaka u Bloku. Izjavio je da Blok za njega znači HRSS, jer "ogromne većine narodnih zastupnika HB pripada toj stranci, pa i ostali treba da se odluče za taj program, koji je jedino ispravan i spasonosan".¹² U vrijeme dogovaranja o formiranju HB Radić je tražio prihvaćanje republikanizma, ali je zbog neslaganja zajedničara od tog prijedloga odustao, pa se Blok ustrojio bez preciznijeg stava o tom pitanju. Sada je Radić predložio

⁸ NSK, LD, 14. VII. 1921.

⁹ O tome vidi Mate Drinković, *Hrvatska i državna politika*, Zagreb 1928.

¹⁰ Isto, 29. VIII. 1921.

¹¹ Isto, 12. IX. 1921.

¹² Isto, 28. X. 1921.

nešto, što bi značilo ne samo prihvaćanje republikanizma, nego i potpuno organizacijsko i programsko stapanje sa HRSS-om. Otpor je i opet došao iz redova HZ, koje je jedino mjerodavno da o tome odluči. Laginja je upozorio da je nemoguće da se zajedničari stope s republikancima, jer su "već jednom prisegli monarhiji i kralju kao članovi Privremenog narodnog predstavništva, drugi put kao banovi i ministri u vladi, a treći put kao izabrani članovi Konstituyente".¹³ Međutim, rasprava se nastavljala, a Radić je i dalje vršio pritisak na svoje partnere da prihvate fuziju. Dakako, zbog značajnih programskih razlika ni pravaši nisu prihvaćali prijedlog. Kako su se rasprave o Radićevu prijedlogu za fuziju (a u te je rasprave bila uključena i tema o republikanizmu i monarhizmu) nastavljale i postajale glavna tema u vijećanjima HB, Laginja je o njima zabilježio svoj komentar: "o svačemu zborili serdari".

Za to vrijeme Radić je pripremao novi istup HB - *memorandum*, namijenjen "javnom mnijenju civiliziranog svijeta, a specijalno delegatima genovske konferencije". Naime, na inicijativu britanske vlade u Genovi je bila sazvana velika međunarodna konferencija predstavnika svih država, bivših ratnih protivnika, i Sovjetske Rusije. Ta je konferencija oduševila Radića, koji je vjerovao da će to biti nova mirovna konferencija sa zadatkom usklađivanja novih odnosa u svijetu. Tekst memoranduma je jednoglasno prihvatilo Hrvatsko narodno zastupstvo (sačinjavali su ga svi narodni zastupnici HB) na sastanku 14. siječnja 1922. Osnovno obilježje memoranduma bilo je pozivanje na hrvatsko državno pravo i isticanje hrvatske državnosti. U tekstu se kaže da politička nezavisnost Hrvatske nije pravo nikada prekinuta i da je Hrvatska uvijek zauzimala mjesto jedne države, koja ima svoj poseban teritorij, svoj parlament i svoju vladu. Protestira se protiv prvoprosinačkog akta izvedenog bez pristanka Hrvatskog sabora i hrvatskog naroda, pa se žigoše "hrvatožderska politika" jugoslavenskog narodnog jedinstva, koja prijete etničkim uništenjem hrvatskog naroda. Nadalje, utvrđuje se da korumpirani centralizam prijete gospodarskom katastrofom hrvatskoj industriji i trgovini, što će imati za posljedicu "nepovredivu štetu u ekonomskom organizmu cijele srednje Europe". Zato "ostvarenje jedne istinske suverenosti Hrvatske ili priznanje hrvatske države u zajedničkim granicama međunarodne zajednice Srba, Hrvata i Slovenaca postaje na taj način jedna europska potreba". U završnom odlomku memoranduma navodi se da je "iscrpn program naroda i države Hrvatske izložen u ustavu seljačke neutralne republike Hrvatske od 26. lipnja 1921."¹⁴

Upravo završetak memoranduma otkriva njegova autora - Radića. U njemu je bilo mnogo elemenata koje su prihvaćali i HZ i HSP. Memorandum izričito stoji na stajalištu hrvatske državnosti i sadrži protest protiv prvoprosinačkog akta, što je zadovoljavalo pravaše. Ta državnost mora biti osigurana u sklopu novog državnog teritorija, ali u obliku neutralne hrvatske seljačke republike. Na tu su formulaciju pristajali zajedničari, makar da još nisu do kraja prečistili svoj stav prema republikanizmu.

Tekst *memoranduma* HB prva je objavila beogradska *Politika* (13. veljače 1922.), a na to je Predsjedništvo HB priopćilo da je riječ samo o nacrtu spisa o prilikama u Hrvatskoj, kojemu konačni oblik treba dati uži odbor. Doista, nakon manjih izmjena nekih formulacija (koje nisu bitno mijenjale sadržaj dokumenta) prihvaćen je tekst memoranduma 25. veljače i upućen predsjedniku vlade Nikoli Pašiću. Taj konačni tekst memoranduma

¹³ Isto.

¹⁴ Potpuni tekst memoranduma: Josip Horvat, *Politička povijest Hrvatske (1918-1929)*, Zagreb 1938., str. 279-263. i Zagreb 1989., str. 226.-229.; Rudolf Horvat, *Hrvatska na mučilištu*, Zagreb 1942., str. 130.-133. (pretisak Zagreb 1992.)

naglašava zajedništvo Srba, Hrvata i Slovenaca prema inozemstvu u političkom i gospodarskom smislu. To zajedničko istupanje prema vani - navodi se u novom tekstu - mora dovesti do sporazumijevanja na području unutarnje politike. Po svom osnovnom obilježju memorandum je spis u kojem se iskazuju neki osnovni načelni stavovi, pa su za partnere HRSS bile prihvatljivie i one formulacije koje nisu bile u potpunom skladu s njihovim programima. Memorandum je sadržavao i zahtjev da u delegaciju za Genovu uđu i hrvatski predstavnici, ali Pašić nije ništa odgovorio, već je uputio delegaciju sasatavljenju od stručnjaka na čelu s ministrom vanjskih poslova Momčilom Ninčićem.

Konferencija u Genovi trebala je vladi u Beogradu poslužiti samo za uspostavljanje kontakta s Italijom, jer je riječko pitanje i nakon Rapalla ostalo kamen smutnje na Jadranu. Pošto vlada nije uvažila memorandum, Radić je izradio novi i predložio ga zastupnicima HB 25. ožujka 1922. Taj memorandum je imao izrazito vanjskopoličko obilježje i u stvari je trebao poduprijeti državnu delegaciju u nastupu prema Italiji u obrani hrvatskog teritorija. Ustajanje u obranu hrvatske cjelokupnosti HB je izrazio i svojim *priopćenjem* početkom travnja 1922. u kojem ističe da cijelu Dalmaciju smatra "neprijepornim hrvatskim teritorijem", a Bosnu i Hercegovinu "bitnim dijelom hrvatskoga i narodnoga problema", pa dosljedno tome i pitanje njihova položaja "bitnim dijelom hrvatsko-srpskog sporazuma". Bunjevačke Hrvate HB smatra "nerazdruživim dijelom naroda hrvatskoga". U istom priopćenju odriče se pravo hrvatskim emigrantima u Beču i Budimpešti da nastupaju u ime Hrvatske i hrvatskoga naroda.¹⁵

Memorandumi i priopćenja HB u prvim mjesecima 1922. predstavljaju jedinu njegovu aktivnost u javnosti. Podrobnija analiza njihova sadržaja upućuje ne zaključak da imaju glavnu svrhu stvaranje atmosfere za razgovore između Zagreba i Beograda. Radić kao glavni autor tih dokumenata uočava da novostvorena država ima podršku vodećih europskih država i da u toj realnosti mora tražiti put za utvrđivanje položaja Hrvatske. Međutim, njegovi napori da uspostavi dijalog s Beogradom nisu urodili željenim rezultatom. Centralistička politika provodila se i prije donošenja Vidovdanskog ustava, a nastavila se u još izrazitijim oblicima nakon prihvatanja ustava u Ustavotvornoj skupštini. Naročito mučan dojam ostavljao je projekt o administrativnoj podjeli države na trideset i tri oblasti, primjenom kojega bi se dokinule ranije povijesne jedinice i izvršila nivelacija upravnog sustava na području cijele države. Zato je HB na sjednici 14. svibnja 1922. oštro prosvjedovao protiv namjeravane diobe države. Tom su prilikom prihvaćene *tri nove rezolucije*.

U jednoj od tih rezolucija se kaže - s obzirom na držanje vladine delegacije na genovskoj konferenciji - da ti delegati ne mogu biti ni pravi predstavnici srpskoga naroda, a kamoli hrvatskoga. Druga rezolucija osuđuje postupke vlade prema neslavenskim manjinama. Značajno je za ove rezolucije, kao i za prethodne dokumente HB, da se nigdje ne spominje službeni naziv države "Kraljevina Srba, Hrvata i Slovenaca", već se za novu državu stalno upotrebljavao naziv "medjunarodno priznati teritorij Srba, Hrvata i Slovenaca". Time se zaobilazio akt o postanku države i njen monarhijski oblik. Reagiranjem Beograda bile su nove optužbe protiv HB zbog "antidržavnosti", a HB je uzvraćao novim protestima i optužbama vlade, što je pogoršalo opći unutarnju situaciju. Vidljiv izraz porasta zaoštrenosti predstavljali su brojni incidenti na hrvatskom prostoru (na Plitvičkim jezerima napadnuti su članovi Hrvatskog sokola, došlo je do krvoprolića u Gospiću itd.).

U međuvremenu došlo je do razilaženja u vladinoj radikalsko-demokratskoj koaliciji, osobito u pitanjima provedbe Vidovdanskog ustava. Naime, to je pitanje dovelo do

¹⁵ Tekst Priopćenja HB u *Hrvat*, 11. IV. 1922.

podvajanja u Demokratskoj stranci (Davidovićevo i Pribičevićevo krilo), što je ugrožavalo autoritet vlade i utiralo put novim skupštinskim izborima. No, čim su se pojavili prvi nagovještaji o mogućnosti novih izbora, odrazilo se to na odnose stranaka u HB. Iako je HB djelovao u znaku potpune Radićeve dominacije, ipak su dvije ostale stranke strpljivo podnosile takvo stanje i nisu izazvale krizu. Zato su njihova vodstva bila tim više iznenađena i pogođena Radićevom izjavom 13. kolovoza 1922. (u Slobodnom Domu), da će HRSS na idućim izborima ići sama *bez gospodskih stranaka*, jer da HB nije stvoren da hrvatski seljački narod dođe opet pod gospodsko vodstvo. Sva hrvatska gospoda moraju priznati "već gotovu i zakonito izraženu volju hrvatskog seljačkoga naroda" (misleći pri tome na izbore 1920.). Radić je ovu izjavu dao bez da je o tome obavijestio druge dvije stranke. Zajedničari su taj postupak ocijenili kao nelojalan, ali nisu istupili iz HB. Dapače, izrazili su svoju spremnost da prihvate istupanje HRSS na slijedećim izborima umjesto HB, ako je to potrebno "za volju uspjeha hrvatske stvari". HB se nije razišao, premda su zajedničari i frankovci imali razloga da ga napuste. Dogodilo se upravo obrnuto. Pogođeni samovoljnom izjavom glavnog šefa HB, oni se zalažu da se HB ne razide. No, zato se Radić požurio, da se u očekivanju raspisivanja parlamentarnih izbora, svojom autoritativnom izjavom oslobodi za svoje birače nepopularnih saveznika. Građanski intelektualci i političari, makar i sa svojim malim strankama, bili su mu potreban dodatak da se na beogradske političare učini utisak jedinstvenog hrvatskog fronta, ali u izbornoj borbi one mu postaju nepoželjan balast, jer za osvajanje seljačkih glasova pruža mnogo veće izgledе obaranje na "kaputaše", nego savezništvo s njima. A istupi li s tvrdnjom da interesi hrvatstva zahtijevaju samo jednu stranačku listu, domoći će se i njihovih glasova u gradovima. Uostalom, HZ se odmah izjasnila da je spremna žrtvovati se.

Odnosi između HZ i HRSS postupno su se smirivali. Zajedničari su podržali Radićevu spremnost da pregovara s nekim prvcima srbijanskih stranaka (Protić, Davidović), koji su bili spremni raditi na rušenju aktualne vlade i reviziji Vidovdanskog ustava. U tome su gledali ispunjenje one zamisli zbog koje su se i nalazili u HB. Kada je početkom studenog 1922. u Zagreb stigao demokratski zastupnik Pavle Andjelić s namjerom da razgovara sa Radićem kao predsjednikom HB, zajedničari su bez rezerve pozdravili taj susret. Uskoro je i Drinković kao delegat HB (uz radićevce Jurja Krnjevića i Josipa Predavca) putovao u Beograd radi uspostavljanja kontakta s Davidovićem i Protićem i dogovaranja zajedničke političke akcije. Drinković je osobno nosio Radićevo pismo Lj. Davidoviću.¹⁶

Drinkovićevo sudjelovanje u uspostavljanju veza s beogradskim političarima potvrđuje suglasnost vodstva HZ s aktivnošću predsjednika HB. On je donio u Zagreb i Davidovićevo odgovor u obliku kratkog nacrtu sporazuma, ali koji je imao poslužiti "kao osnova za trajni, složni rad Hrvata i Srba". Tekst odgovora spominje i potrebu održavanja novih općih izbora, koje bi morala provesti jedna vlada "široke narodne koncentracije, a koja bi uživala povjerenje većine Hrvata, Srba i Slovenaca". Program te vlade imao bi biti uvođenje reda u zemlji i rješavanje svih spornih pitanja sporazumom Hrvata i Srba u duhu ravnopravnosti. Spominje se i dolazak hrvatskih narodnih zastupnika u Narodnu skupštinu još prije izbora, kako bi se omogućilo donošenje neodgodivih zakona (prije svega agrarnog).¹⁷ Kad je Radić, nakon pretresa tog nacrtu u HB, Davidoviću brzojavno potvrdio spremnost poduprijeti svaku akciju za uvođenje reda u državi, zajedničari su smatrali da je odlazak Hrvata u Skupštinu gotova stvar. Prekid apstinencije značio bi - prema njihovom shvaćanju - vraćanje na one metode političke borbe, koje su smatrali jedino ispravnima.

¹⁶ Podatak kod M. Drinković, n. dj., str. 33. Tekst tog pisma u cjelosti na str. 26.-27.

¹⁷ Isto, str. 33.-34.

Pretpostavljali su da se to odnosi na cijelo hrvatsko narodno zastupstvo, a to znači i na radićevce.

Međutim, akcija sporazumijevanja nije naišla na odobravanje HSP. Približavanje srbijskim političarima i ostvarenje hrvatsko-srpskog sporazuma, koje je toliko oduševilo zajedničare, izazvala je napetost frankovaca i Radića. Mada je upravo pravaški prvak Ante Pavelić (kasniji poglavnik NDH) prvi doveo Anđelića Radiću, predstavnici HSP iznenada su se usprotivili politici sporazumijevanja. Predsjednik Poslovnog odbora HSP Vladimir Prebeg, u ime svoje stranke, priopćio je Radiću da njegova stranka neće sudjelovati u razgovorima sa Srbima, niti će njezini zastupnici poći u Beograd. Taj je zaključak obrazložen time što HSP "smatra hrvatsko pitanje čisto međunarodnim pitanjem", te se ono "mora kao takvo rješavati".¹⁸

Značajno je da su frankovci još u srpnju 1921. prilikom formiranja HB, istaknuli da je hrvatsko pitanje "vanjsko", na što je predsjednik HZ Ivan Lorković uzvratilo da je to pogrešno i da njegova stranka to pitanje smatra "kao čisto nutarnje pitanje".¹⁹

Sada su frankovci ponovo naglašavali svoju prošlogodišnju tezu, koja je proizlazila iz cjelokupnog njihova programa. To je značilo izjašnjenje za politiku koja je bila posve oprečna politici HB, pa ih je Radić *isključio* iz članstva u Bloku. Kada je Poslovni odbor HSP javno prosvjedovao protiv upućivanja predstavnika HB u Beograd na razgovore sa srbijskim političarima, Radić je na plenarnoj sjednici HB 25. studenog 1922. žestoko napao frankovce, a u tome ga je podupro i Lorković. Radić je tada izjavio da HSP isključuje iz HB, pa je nazvao tri njezina nazočna predstavnika (Prebega, Košutića i Pavelića) da smjesta napuste sjednicu. U pripćenju HB, kojega su potpisali Radić, Drinković i Maček, kaže se da se HSP odstranjuje iz HB sve dotle dok njen Poslovni odbor prisvaja pravo "da bude tobože kontrola nad Hrvatskim Blokom, dakle, nad čitavim hrvatskim narodom". Iako je priopćenjem ostavljena mogućnost povratka HSP u Blok čim u stranci "budu opet normalni odnosi i čim se to i javno pokaže", razlaz je ipak bio konačan. HSP na slijedećim skupštinskim izborima (ožujak 1923.) istupit će sa samostalnom listom.

Isključenje HSP iz HB nije značilo i njegov kraj. Radić je tim činom potvrdio svoje shvaćanje Bloka i položaja HRSS u njemu tj. apsolutnu dominaciju i svoje stranke i sebe kao predsjednika okupljene formacije. U pitanju HSP predstavnici HZ dali su mu punu podršku. Frankovci su se izjasnili protiv politike sporazumijevanja, a ta je bila osnovica zajedničarske politike. Radić i zajedničari nastavili su kooperaciju, ali je približavanje izbora ipak zaoštravalo njihove odnose do te mjere da je slom HB bio neizbježan.

Iako je HRSS još u kolovozu 1922. objavila da neće ići u izbore s "gospodskim strankama", ipak je HZ početkom listopada predložila Radiću da sve hrvatske stranke idu u izbore zajedno. Kada su izbori bili raspisani HRSS je ponovila da neće nastupati pod nazivom HB, već samostalno. Zajednička lista mogla je doći u obzir samo u Zagrebu. Vodstvo HZ i dalje apelira na Radića i HRSS kao predstavnika većine hrvatskog naroda da poradi na stvaranju jedinstvenog izbornog fronta, ponavljajući svoj prijedlog o zajedničkim listama i zajedničkom izbornom proglasu. Pri tome HZ ne pravi pitanje o broju mandata.²⁰ U odgovoru vodstvu HZ, HRSS naglašava da HB nije osnovan zbog zajedničkog istupa na izborima. To bi, po mišljenju HRSS, bilo neustavno i nedemokratski, dok među strankama u HB (sada dvije stranke) ima načelnih razlika, posebno u pitanju

¹⁸ *Hrvat*, 27. XI. 1922.

¹⁹ NSK, LD, 31. VII. 1921.

²⁰ Pismo Vijeća HZ od 9. I. 1923. upućeno vodstvu HRSS, koje je potpisao I. Lorković, objavio je *Hrvat*, 10. II. 1923.

republike i monarhije. Naime, HRSS ne želi slabiti pozicije republikanske većine. Izborni savez u zagrebu HRSS uvjetuje postavljanjem za nosioce liste jednog intelektualca, člana HZ "za kojega se zna da je bio i da jest republikanac i koji bi to mogao prema potrebi i sam izjaviti".²¹

Značajno je da se razilaženja između HRSS i HZ nisu rješavala na sjednicama HB, nego razmjenom pisama. Ta su pisma nešto kasnije objavljena u stranačkom tisku i upućuju na sve ozbiljniju krizu u HB. Njegova vodeća tijela (Izvršni odbor, Predsjedništvo) više se nisu sastajala, čak ni da rješavaju pitanja presudna za opstanak Bloka. Posljednji Radićev odgovor na prijedlog zajedničara imao je izraziti akcent na republikanstvu. Radić im je jasno rekao da zajedničkog istupanja na izborima ne može biti sve dotle dok HZ ostaje na monarhističkom stajalištu. Smatrajući da je složenica "hrvatska seljačka republika" mobilizirajući činitelj za najveći dio hrvatskih birača (a to su seljaci) i da ona pomalo osvaja i stanovništvo gradova, on je uporno tražio prihvaćanje republikanstva. Republikanskim programom Radić je imao velike izgleda i po mišljenju Trumbića, koji je predvidio njegovu veliku pobjedu: "Radićeva stranka koja je najbolje pogodila psihologiju hrvatskih širokih slojeva, ojačat će, jer prosti narod, koji u nju mistički vjeruje, traži olakšanje i jedino se u nju nada".²²

Utvrdivši da pregovori s HRSS nisu uspjeli, vodstvo HZ je 11. veljače objavilo svoju odluku da u Banskoj Hrvatskoj nigdje neće postaviti svoje kandidate, a svojim pristašama preporučuje da glasuju za kandidate HRSS. Ne spominju se razlozi takvoj odluci, niti ono o čemu je vođena obimna stranačka prepiska: republikanstvo. Ne spominje se ni prijedlog HRSS da nositelj zajedničke liste za grad Zagreb bude zajedničar-republikanac. Takvog je, po svemu sudeći, očitom bilo teško naći. Osvrćući se nekoliko godina kasnije na izbore 1923. Drinković je priznao da je razlaz HB uslijedio zbog Radićeva zahtjeva da se zajedničari proglase republikancima. Oni su pak tada smatrali da to nema nikakva smisla učiniti u vrijeme kada "hoćemo sporazum sa Srbijancima".²³

HB je prestao postojati uoči drugih parlamentarnih izbora održanih 18. ožujka 1923. koji su završili velikim uspjehom HRSS, koja je postigla 473.733 glasa i dobila 70 zastupničkih mjesta. Radić je očitom dobro procijenio da njegovoj stranci na izborima ne trebaju suputnici ("gospodske stranke"). Njegovo ime nadmašilo je tada popularnost bilo koje druge hrvatske političke ličnosti. HB kao savez tri hrvatske političke stranke iskazao se samo kao epizoda u Radićevoj političkoj taktici i jedan u nizu poteza u borbi za ostvarenje cilja njegove politike, a to je obrana hrvatske nacionalne individualnosti unutar jugoslavenskog državnog okvira.

²¹ *Hrvat*, 10. II. 1923.

²² Trumbić u pismu nepoznatom 13. I. 1923. - Arhiv HAZU, Trumbićeva ostavština, 60-A-XVII/1

²³ M. Drinković, n. dj., str. 35.

Summary

Stjepan Radić and the Croatian Block (Hrvatski blok)

The author analyses the relations between Stjepan Radić and Croatian Block (Hrvatski blok), the political alliance of Radić's Croatian Republican Peasant's Party (Hrvatska republikanska seljačka stranka – HRSS), Croatian Union (Hrvatska zajednica – HZ) and Croatian Party of State Right (Hrvatska stranka prava - HSP). The alliance was constituted in May 1921 and disappeared in Spring 1923. Creation of the Croatian Block Radić used as a tactical move for further strenghtening of his party. The big electoral success in 1923 (70 mandates in the Parliament, while Croatian Popular Party – Hrvatska pučka stranka – HPS had only 21) after which HRSS became the biggest Croatian party proves that Radić's tactic was effective.

FILOZOFSKI FAKULTET SVEUČILIŠTA U ZAGREBU

ZAVOD ZA HRVATSKU POVIJEST
INSTITUTE OF CROATIAN HISTORY
INSTITUT FÜR KROATISCHE GESCHICHTE

RAD OVI

32-33

ZAGREB 1999.-2000.

Izdavač
Zavod za hrvatsku povijest
Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu

Za izdavača
Neven Budak

Redakcija
Branka Boban
Neven Budak
Mirjana Gross
Franko Mirošević
Iskra Iveljić
Nikša Stančić
Božena Vranješ-Šoljan

Urednički kolegij
Ivo Goldstein
Marijan Maticka
Mario Strecha

Izvršni urednik
Mario Strecha

Adresa uredništva

Zavod za hrvatsku povijest, Filozofski fakultet Zagreb, Ivana Lučića 3
tel. 385 1/ 6120 150, 6120 158, fax. 385 1/ 6156 879

Časopis izlazi jednom godišnje. Izdavanje časopisa sufinancira
Ministarstvo znanosti i tehnologije Republike Hrvatske.

Rješenjem Republičkog komiteta za prosvjetu, kulturu, fizičku i tehničku kulturu SR Hrvatske
br. 6859/1 od 5. X.1982. časopis »Radovi« oslobođen je plaćanja poreza na promet proizvoda.

Časopis je registriran u Ministarstvu znanosti i tehnologije
Republike Hrvatske pod brojem UP-547/2-84-1984.

Naslovna stranica

Iva Makvić

Prijevod sažetaka

Marina Denona-Krsnik (njemački)

Ivo Goldstein (engleski)

Tisak

KRATIS, Vrapčanska 15, Zagreb

Tiskanje završeno u srpnju 2001. godine

Naklada

300 primjeraka

CIP - Katalogizacija u publikaciji
Nacionalna i sveučilišna biblioteka, Zagreb

UDK 949.75

RADOVI 32-33

/ [uređivački odbor Ivo Goldstein... et al.]. - Zagreb

: Zavod za hrvatsku povijest Filozofskog fakulteta,
1999.-2000. – 520 str. ; 24 cm

– Summaries.

ISBN 0353-295X